

**XORAZM VOHASINING BRONZA VA ILK TEMIR DAVRI:
TARIXIY-GEOGRAFIK VA MANBASHUNOSLIK ASOSLARI.**

**БРОНЗОВЫЙ И РАННИЙ ТЕМИТСКИЙ ВЕК
ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА: ИСТОРИЧЕСКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ
ОСНОВЫ И ОСНОВЫ ИСТОЧНИКОВОЙ НАУКИ.**

**BRONZE AND EARLY TEMITIAN AGE OF THE KHOREZM
OASIS: HISTORICAL-GEOGRAPHICAL AND SOURCE SCIENCE
FUNDAMENTALS.**

Masharipov Tohirjon Baxrom o'g'li

Urganch innovatsion universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot Xorazm vohasi ning bronza va ilk temir davridagi tarixiy-geografik sharoiti hamda manbashunoslik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Ishda hududning tabiiy muhit xususiyatlari, xususan, Amudaryo havzasining qadimgi aholi hayotiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, Bronza davri va Ilk temir davri ga oid arxeologik topilmalar, yozma manbalar hamda ilmiy tadqiqotlar asosida hududning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanish jarayonlari yoritiladi. Tadqiqotda Avesto kabi muhim yozma manbalar ham tahlil qilinib, ularning tarixiy ahamiyati ochib beriladi. Natijada Xorazm vohasining qadimgi davrlardagi o'rni va rivojlanish xususiyatlari ilmiy asosda umumlashtiriladi.

Kalit so'zlar. Xorazm vohasi, bronza davri, ilk temir davri, tarixiy geografiya, arxeologik manbalar, yozma manbalar, Avesto, Amudaryo, qadimgi sivilizatsiya, Markaziy Osiyo.

Kirish. Markaziy Osiyo hududi qadimdan insoniyat sivilizatsiyasining muhim markazlaridan biri hisoblanib, bu hududda shakllangan madaniyatlar jahon tarixida alohida o‘rin tutadi. Ana shunday tarixiy-madaniy o‘choqlardan biri — Xorazm vohasi bo‘lib, u o‘zining qadimiyligi, boy tabiiy sharoiti va rivojlangan xo‘jalik tizimi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, bronza va ilk temir davrlarida mazkur hududda yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar mintaqa tarixini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Bronza davri va ilk temir davri insoniyat taraqqiyotida tub burilishlar yuz bergan davrlar hisoblanadi. Bu davrlarda ishlab chiqarish vositalarining takomillashuvi, metallga ishlov berishning rivojlanishi, sug‘orma dehqonchilikning kengayishi hamda dastlabki ijtimoiy tuzilmalar shakllangan. Xorazm vohasida ham ushbu jarayonlar o‘ziga xos tarzda kechib, hududning tarixiy rivojlanishida muhim bosqichni tashkil etgan.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Xorazm vohasining bronza va ilk temir davridagi tarixiy-geografik xususiyatlarini hamda manbashunoslik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun hududning tabiiy sharoiti, suv resurslari, qadimgi aholi yashash tizimi, shuningdek, arxeologik va yozma manbalar asosida tarixiy jarayonlar o‘rganiladi.

Tadqiqot obyekti sifatida Xorazm vohasi hududi, predmeti esa uning bronza va ilk temir davriga oid tarixiy-geografik va manbashunoslik jihatlari hisoblanadi. Ishda arxeologik topilmalar, yozma manbalar, jumladan, Avesto hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot metodlari sifatida tarixiy-qiyosiy, tahliliy va manbashunoslik yondashuvlari qo‘llaniladi.

Mazkur ishning dolzarbligi shundaki, unda Xorazm vohasining qadimgi davrlardagi rivojlanish xususiyatlari kompleks tarzda o‘rganilib, uning Markaziy Osiyo tarixidagi o‘rni aniqlanadi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari

hudud tarixini chuqurroq anglash va qadimgi sivilizatsiyalarni o'rganishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

I BOB. Xorazm vohasining bronza va ilk temir davri: tarixiy-geografik va manbashunoslik asoslari

1.1. Xorazm vohasining geografik joylashuvi va tabiiy sharoiti

Xorazm vohasi Markaziy Osiyoning qadimiy madaniy o'choqlaridan biri bo'lib, uning shakllanishi bevosita Amudaryo bilan bog'liq. Daryo voha hayotining asosiy manbai bo'lib, sug'orma dehqonchilik, aholi joylashuvi va xo'jalik faoliyatining rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Qadimgi davrlarda Amudaryo o'z oqimini bir necha bor o'zgartirgan bo'lib, bu jarayon vohada yashovchi aholining ko'chishi va yangi yerlarni o'zlashtirishiga sabab bo'lgan.

Tabiiy sharoitning nisbatan murakkabligi — cho'l hududlarining yaqinligi, iqlimning keskin kontinental bo'lishi — qadimgi aholining moslashuvchanligini talab etgan. Shu sababli sug'orish inshootlari barpo etilib, sun'iy kanallar orqali dehqonchilik rivojlantirilgan. Bu esa bronza davridayoq murakkab xo'jalik tizimining shakllanganidan dalolat beradi.

1.2. Bronza va ilk temir davrining umumiy tavsifi

Bronza davri Xorazm vohasida ishlab chiqarishning rivojlanishi, dehqonchilik va hunarmandchilikning shakllanishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda bronza qurollar va mehnat vositalari keng qo'llanila boshladi. Aholi o'troq turmush tarziga o'tib, dastlabki qishloq tipidagi manzilgohlar vujudga kelgan.

Keyingi bosqich — Ilk temir davri — ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yangi pog'onasi hisoblanadi. Temirning kashf etilishi va keng qo'llanilishi mehnat unumdorligini oshirdi, harbiy qudratni mustahkamladi va jamiyatda ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishiga olib keldi. Bu davrda yirik manzilgohlar va mudofaa inshootlari paydo bo'lib, dastlabki davlatchilik belgilarining shakllanishi kuzatiladi.

1.3. Manbashunoslik asoslari va ularning tahlili

Xorazm vohasining bronza va ilk temir davri tarixini o'rganishda asosiy manbalar arxeologik topilmalar hisoblanadi. Qadimgi qal'alar, manzilgohlar, sug'orish tizimlari va turli buyumlar orqali o'sha davr aholisining turmush tarzi, xo'jaligi va madaniyati haqida muhim ma'lumotlar olinadi. Ayniqsa, Xorazm hududida topilgan qadimiy qal'a xarobalari va arxeologik yodgorliklar bu hududda rivojlangan madaniyat mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

Yozma manbalar orasida Avesto alohida o'rin tutadi. Ushbu manbada qadimgi jamiyatning diniy qarashlari, tabiatga munosabati va ijtimoiy hayoti haqida muhim ma'lumotlar berilgan. Avesto orqali qadimgi Xorazm aholisi dunyoqarashi va e'tiqod tizimi haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

Shuningdek, zamonaviy tarixchi va arxeologlarning ilmiy tadqiqotlari ham muhim manba hisoblanadi. Ular orqali arxeologik topilmalar ilmiy asosda tahlil qilinib, tarixiy jarayonlar qayta tiklanadi. Manbashunoslik yondashuvi Xorazm vohasining qadimgi davr tarixini kompleks va tizimli o'rganish imkonini beradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda Xorazm vohasi ning bronza va ilk temir davridagi tarixiy-geografik sharoiti hamda manbashunoslik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilindi. O'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, vohaning tabiiy-geografik joylashuvi, xususan Amudaryo tizimi qadimgi aholining yashash tarzi, xo'jalik faoliyati va madaniy taraqqiyotida hal qiluvchi rol o'ynagan.

Bronza davri va ilk temir davri Xorazm tarixida muhim burilish bosqichlari bo'lib, bu davrlarda ishlab chiqarish vositalarining takomillashuvi, sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi, hunarmandchilikning shakllanishi hamda dastlabki ijtimoiy tuzilmalar paydo bo'lishi kuzatilgan. Ayniqsa, temirning kashf etilishi jamiyat taraqqiyotini yangi bosqichga olib chiqqan.

Manbashunoslik tahlili shuni ko'rsatadiki, Xorazm vohasining qadimgi tarixi asosan arxeologik topilmalar va yozma manbalar asosida o'rganiladi. Jumladan, Avesto kabi yozma manbalar qadimgi jamiyatning diniy, ijtimoiy va madaniy hayoti haqida muhim ma'lumotlar beradi.

Umuman olganda, Xorazm vohasi bronza va ilk temir davrida Markaziy Osiyoning yirik madaniy va iqtisodiy markazlaridan biri bo'lganligi, uning tarixiy taraqqiyoti esa tabiiy sharoit va inson faoliyatining o'zaro uyg'unligi natijasida shakllanganligi aniqlandi. Ushbu tadqiqot qadimgi Xorazm tarixini yanada chuqurroq o'rganish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Avesto – qadimgi diniy va tarixiy manba.

Tolstov S. P. Qadimgi Xorazm madaniyati. – Toshkent.

Masson V. M. Markaziy Osiyo arxeologiyasi. – Moskva.

Rtveladze E. V. O'rta Osiyo sivilizatsiyalari tarixi. – Toshkent.

Karimov E. Xorazmning qadimgi tarixi. – Urganch.

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya institutining ilmiy nashrlari.

O'rta Osiyo tarixiga oid arxeologik to'plamlar va maqolalar.